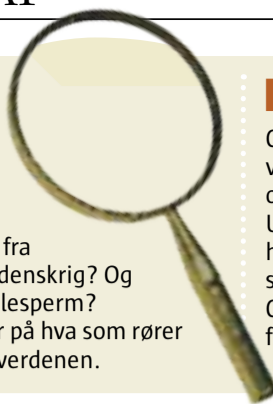

debatt@klassekampen.no

IDEER

Forsknings-sommer

Vet du hvordan man kan stoppe lekkasje fra CO₂-lagring? Har du hørt siste nytt fra østfronten under andre verdenskrig? Og kan du egentlig nok om fuglesperm? Klassekampen ser i sommer på hva som rører seg i den norske forskningsverdenen.

Forrige uke:

CO₂-fangst og -lagring er viktig for å bremse global oppvarming. Mikrobiolog Unni Vik forsker på hvordan bakterier kan stoppe lekkasjer fra CO₂-lagring i geologiske formasjoner i havbunnen.

Les neste uke:

Nesten alt liv reproducerer med to kjønn. Men det er stor variasjon i praktisering av seksuallivet. Jan T. Lifjeld ved Naturhistorisk museum studerer fuglesperm for å forstå hvorfor noen fuglearter er monogame mens andre ikke er det.

Sovjetrusserne var mer positive til de tyske okkupantene enn det hi

I skvis mellom Hi

Johannes Due Enstad
HISTORIE

En julidag i 1941 ble et anonymt og håndskrevet brev kastet inn på lastepaletten til en tysk troppetransport på vei innover i det nordvestlige Russland. Soldatene var en del av invasjonstyrken som hadde angrepet Sovjetunionen noen uker før. Brevet finnes ikke lenger i sin originale form, men innholdet ble oversatt til tysk og behørig arkivert som vedlegg til en militær etterretningsrapport. I brevet står det:

«Vi hilser det tyske folk og deres Fører. Vi hilser friheten som har kommet tilbake til oss. [...] Vi hilser heltene og meddeler at vi har ventet på

mot sovjetmakten. Men hva møtte tyskerne lenger øst, i sovjetstatens russiske kjerneområder som hadde vært styrt av bolsjevikene i mer enn tjue år? Historikere har gått ut fra at den russiske befolkningen her i alt vesentlig var og forble lojal overfor sovjetmakten under krigen og okkupasjonen.

Det anonyme takkebrevet fra en gruppe russiske bønder synes å fortelle en annen historie. Isolert sett har dokumentet naturlig nok begrenset utsagnskraft. Men i arbeidet med min doktorgradsavhandling, som tar for seg sivilbefolkningens erfaringer og lojaliteter i det tyskokkuperte nordvestlige Russland (i dag tilsvarende fylkene Leningrad, Novgorod og Pskov), har jeg undersøkt et omfattende kildemateriale i en rekke arkiver – tyske og sovjetiske etterretningsrapporter, brev, dagbøker, senere nedtegnede erindringer og muntlige beretninger – som i sum danner et bilde av en

nende utbyttingssystem gjennom kollektiviseringen. Det uavhengige og selvstendige bondesamfunnet ble tilintetgjort. Millioner av bønder ble dehumanisert, ydmyket, fratatt eiendom og rettigheter, og deportert eller henrettet gjennom «dekulakeringen».

Ryktene om et nært forestående krigsutbrudd svirret stadig gjennom landsbygda på 1930-tallet. Ryktene sa at bolsjevikene ville bli knust og kollektivbrukene oppløst, og reflekterte dermed både frykten for krig og drømmen om et nytt liv uten bolsjevik og kollektivbruk. De bånd som bandt bondene til Stalinregimet, var med andre ord skjøre; de kunne brytes så snart et troverdig alternativ ga seg til kjenne.

Tyskerne så for mange ut til å være et slikt alternativ. Tysk propaganda kommuniserte at Wehrmacht var kommet for å befri russerne fra kommunistenes åk. Denne grunnbeskjeden gikk rett hjem hos mange. Det var derfor noen skrev takkebrev, som i eksempelet over. Andre tilbød brød og salt på tradisjonelt russisk vis. Noen steder ble det førrevolusjonære russiske flagget heist i påvente av regimets fall og monarkiets gjenopprettelse. I ett distrikt organiserte lokalbefolkningen innsamling av vintertøy for tyske soldater.

At tyskerne til syvende og sist ikke hadde et anstendig alternativ å tilby som erstatning for sovjetmakten, fikk mange erfare i løpet av de cirka 30 månedene okkupasjonen varte. Den nasjonalsozialistiske mordpolitikken spilte seg ut i Nordvest-Russland som andre steder. Den rammet tusener av jøder, romfolk, mentalpasienter, funksjonshemmede og flere titall tusen krigsfanger. Tyskerne drepte tusenvis av russiske sivile under kampen mot partisanene. I tillegg døde anslagsvis mellom 20 og

30.000 i hungersnøden som vinteren 1941–42 rammet de frontnære områdene i nord og øst.

Til tross for lidelsene okkupantene forårsaket, fortsatte befolkningen de fleste steder å samarbeide, både økonomisk, administrativt og militært, på en måte okkupasjonsmyndighetene vurderte som tilfredsstillende. Blant annet tjenestegjorde mer enn 10.000 i tyske politi- og partisanbekjempelsesenheter.

Tyskernes tilstedeværelse, kontroll over området og vilje til å slå hardt ned på motstand forklarer langt på vei at folk valgte å samarbeide med okkupasjonsmakten – de handlet ut fra en pragmatisk form for maktrealisme, som innebar lojalitet overfor den til enhver tid herskende makt. Samtidig viser kildene mange eksempler på kreativ og egennyttig bruk av den makten tyskerne delegerte til sine lokale stedfortredere. Men kildene tyder også på et ikke ubetydelig element av genuin og frivillig oppslutning. En dyp og intens folkelig antibolsjevisme, særlig blant bondene, kan forklare mye av dette. En annen nøkkel er faktisk tyskernes okkupasjonspolitikk. Ved siden av å være morderisk og undertrykkende, førte den nemlig også til håndfaste forbedringer i befolkningens livsvilkår gjennom opphevelse av kollektivbruket og gjenåpning av kirken.

Kort tid etter krigsutbruddet, i kaoset som fulgte etter at sovjetmyndighetene var drevet på flukt og før tyskernes ankomst, ble svært mange kollektivbruk i Nordvest-Russland oppløst av bondene selv. De dannet landsbyråd og omfordelte jord, såkorn og gårdsdyr. Okkupasjonsmyndighetene godtok den nye situasjonen og erklærte at det bonden

høstet, fra nå av var bondens eiendom. Utover en bestemt naturalskatt disponerte bonden i prinsippet overskuddet fritt. Bønder over hele det okkuperte området reagerte med begeistring. En stor del av bondebefolkningen opplevde en materiell velstandsforbedring, særlig i

«Øyenvitner husket tilbake på den tyske okkupasjonen som en bedre tid»

dere med stor glede. Dere har frigjort oss fra elendighet og kommunisme. Vi avventer deres ordrer og akter å følge dem i vennskap. Vi kvinner hilser hele det tyske folk, som har frigjort oss arbeidende bønder.»

Det har lenge vært kjent at tyske soldater sommeren 1941 ble hilst som befriere i deler av Ukraina og Baltikum. Dette var områder som nylig, i kjølvannet av Molotov-Ribbentrop-pakten, var blitt innlemmet i Sovjetunionen og brutalt tvunget til underkastelse. Mange innbyggere nærret derfor et voldsomt hat

lokalbefolkning som var betraktelig mer tyskvennlig og mindre sovjetpatriotisk enn historikere til nå har antatt.

Hvorfor skulle russiske sovjetborgere ville hilse tyskerne velkommen i 1941? Den overordnede årsaken er at stalinismen på 1930-tallet ikke skapte robuste lojalitetsbånd mellom folk og stat, heller ikke i de russiske kjerneområdene, og særlig ikke på landsbygda, der brorparten av befolkningen fortsatt bodde i 1941. For bondene var 1930-tallet en ulykkelig tid. Styresmaktene tvang dem inn i et slaverilik-

FAKTA

«Den store fedrelandskrigen»:

- Den tysk-sovjetiske krigen krevde mer enn 20 millioner liv på sovjetisk side.
- Tyske styrker okkuperte enorme sovjetiske områder med så mange som 80 millioner sovjetborgere mellom 1941 og 1944.
- Historieforskningen har til nå i liten grad studert den okkuperte befolkningens erfaringer, holdninger og handlingsmønstre.
- Johannes Due Enstads doktorgradsavhandling argumenterer for at sovjetrusere var mer positivt innstilt overfor okkupasjonsmakten og mindre patriotisk lojale overfor sovjetmakten enn tidligere antatt.

Vi trenger ikke journalister som nøyer seg med å gjengi hva Israel påstår om sin egen krigføring, men slike som sier MEN – og deretter avdekker fakta på bakken. Eller i likhuset.

SVEN EGIL OMDAL I STAVANGER AFTENBLAD, 12. JULI

ØKONOMISK VEKST ➤

storikere har trodd til nå, skriver Johannes Due Enstad.

Staller og Stalin

ILLUSTRASJON: KNUT LØVÅS, KNUTLVAAS@GMAIL.COM

strømmet til gudstjenestene. Gjenopplivningen av kirken antok også en politisk dimensjon. Mange prester viste seg villige til å hylle de tyske «frigjørerne» i sine prekener, forbanne bolsjevismen, oppfordre de troende til å følge tyske ordre og angi partisaner. I sine interne rapporter karakteriserte okkupasjonsmakten kirken som et effektivt og langt på vei selvdrivet antisovjetisk propagandainstrument.

Friere jordbruk og gjenåpnet kirke til tross: tyskernes massive voldsbruk og stadig tydeligere herrefolkmentalitet forverret forholdet mellom befolkningen og okkupasjonsmakten. Innen 1943 var det derfor lite igjen av den protyske entusiasmen som fantes i 1941.

En minst like viktig faktor som påvirket folkestemningen, var situasjonen ved fronten. På grunn av Den røde hærens framgang ved Stalingrad og andre steder, begynte stadig fler å tvile på tysk seier. En massiv folkelig avvisning av okkupasjonsmakten i Nordvest-Russland skjedde først i september-oktober 1943. Den utløsende årsaken var de tyske styrkenes begynnende tilbaketrekning og masseevakueringsorden som ble utstedt samtidig. Hundretusener søkte tilflukt i skog og sump for å unngå tvangsevakueringen; mange tusen sluttet seg til partisanene.

Tyskernes retrett var svært brutal. Hundrevis av landsbyer ble brent til grunnen, og mange sivile som motsatte seg evakuering eller som ble mistenkt å støtte partisanene, ble skutt eller låst inn i sine hus og låver og brent til døde. Mange innbyggere gråt av glede ved synet av de tilbakevendende ryedarmistene.

Likevel var det ingen euforisk frigjøringsstemning som preget Nordvest-Russland ved sovjetmaktens

tilbakekomst. For det første fryktet mange bolsjevikenes vrede. Rykter, med rot i virkeligheten, spredte seg om hvordan selv vaskekoner og lastebilsjåførere som hadde jobbet for tyskerne for å fø sine familier, ble summarisk henrettet i de gjenerobrede områdene. For det andre hadde bønder som opplevde velstandsøkning under tysk styre, lite å vinne på sovjetmaktens tilbakekomst. De forhatte kollektivbrukene ble raskt gjenopprettet, og en ny hungersnød – den fjerde og siste i Sovjetunionens historie – rammet landet i 1946–47. Enkelte øyenvitner husket tilbake på den tyske okkupasjonen som en bedre tid sammenliknet med årene etter krigen.

Historien om den nordvestrussiske befolkningen under tysk okkupasjon strider imot hypotesen om at russiske sovjetborgere var og forble lojale overfor sovjetmakten, og setter spørsmålstegn ved hele forestillingen om «Den store fedrelandskrigen» der sovjetborgerne spontant og patriotisk reiser seg som én mot nazistene. Særlig de tvangskollektiviserte bøndene, som utgjorde majoriteten av befolkningen i Nordvest-Russland og i Sovjetunionen som helhet, var langt på vei rede til å investere både håp og krefter i invasjonsmaktens lovnader.

Hvorfor det sovjetiske regimet, med en så fremmedgjort og potensielt illojal befolkning, likevel maktet å mobilisere titalls millioner borgere til kampen mot Nazi-Tyskland, er et spørsmål som ennå venter på sin historiker.

Siste ord om sovjetsamfunnets prøvelser under stalinismen og den tysk-sovjetiske krigen er ikke sagt.

Johannes Due Enstad, ph.d., forsker ved Forsvarets forskningsinstitutt
johannes.due.enstad@gmail.com

områder langt bak frontlinjene, dels som følge av omorganiseringen av jordbruket og dels som følge av tyskernes begrensede oversikt over bøndenes reelle produksjon. En russiskfødt etterretningsoffiser i den tyske hæren som tjenestegjorde i Nordvest-Russland

under krigen, karakteriserte situasjonen som følger: «Når alt kommer til alt, kan en si at befolkningen på landsbygda tross alt levde både friere og materielt sett bedre under tysk tyre enn under sovjetmakten.»

I tillegg lot tyskerne kirkene åpne igjen. Bolsjevi-

kene hadde lagt ned kirkene eller gjort dem om til staller, varehus og «museer for ateisme» på 1930-tallet. Under okkupasjonen ble hundrevis av kirker gjenåpnet, reparert og gjenoppbygd. Responsen blant de troende var entusiastisk, og folk